

Atan Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine

Etymology of the Word “Atan”

Özlem Ayazlı¹

ÖZET

Atan sözcüğü, tarihi Türk dillerinde (Eski Türkçe, Orta Türkçe) birkaç kez *atan* / *atgan* “iğdiş edilmiş deve” biçiminde geçmiş ve sözcük üzerine bugüne değin birkaç etimoloji yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, *atan* sözcüğü ile ilgili yapılan etimolojileri aktarmak ve sözcükle ilgili yeni bir etimoloji önermektir. Bu amaçla çalışma; Giriş, Tarihi Türk Dillerinde *Atan* Sözcüğü, Çağdaş Türk Dillerinde *Atan* Sözcüğü, *Atan* Sözcüğü İle İlgili Etimolojiler, Yeni Bir Etimoloji Önerisi ve Sonuç olmak üzere altı başlık altında toplanmaktadır. Sonuç olarak, Yakutça *at* “iğdiş edilmiş” sözcüğünden türemiş *attaa-* (< **at+laa-*) “iğdiş etmek, enemek” gövdesinden hareketle *atan* sözcüğü için **at+a-n* etimolojisi önerilmektedir. Buna ek olarak, tarihi Türk dillerinde sözcüğün yalnızca “iğdiş edilmiş deve” anlamı mevcut iken çağdaş Türk dil ve lehçeleri ile sözcüğün sahip olduğu anlamları geliştirmenin mümkün olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin; Yeni Uygurca, Özbekçe, Nogayca, Kırım Tatarcası *atan* “iğdiş edilmiş deve”, Hak. *adan* “1. yük devesi, 2. *meç.* tef; *iğir adan* “Şaman tefi” (*harf.* ‘kambur deve’), *altı inçektig iğir adan* ‘altı telli şaman tefi’; Alt. *adan* “Şaman tefi”; Kaz. *atan* “1. dört yaşından büyük kısırlaştırılmış deve; 2. *meç.* büyük, iri yarı”; Bşk. *atan* “1. damızlık için tutulan erkek deve, 2. devenin ilk yavrusu”.

Anahtar Kelimeler: Atan, etimoloji, eski Türkçe, eski Uygurca, Karahanlı Türkçesi

ABSTRACT

The word *atan* has occurred several times in historical Turkic languages (Old Turkic, Middle Turkic) as *atan* / *atgan* “castrated camel” and several etymologies have been written on the word. The aim of this study is to give the etymologies related to *atan* word and to suggest a new etymology of the word. For this purpose, the study is grouped under six subtitles: Introduction, The word “Atan” in Historical Turkic Languages, The Word “Atan” in Modern Turkic Languages, Etymologies Related to the Word “Atan”, A New Etymology Proposal and Conclusion. In the conclusion part, the following etymology has been proposed: Yak. *at* “castrated” > *atta-* (< **at+laa-*) “to castrate”, < CT (Common Turkic) **at+a-n*. Furthermore, it has also been determined that it is possible to develop the meanings of the word with the modern Turkish language and dialects, while the word only survives with the meaning “castrated camel” in historical Turkic languages. e.g. NewUyg., Uzb, KirTat. *atan* “castrated camel”; Khak. *adan* “1. working camel; 2. *meth.* tambourine; *iğir adan* “shaman tambourine” (*lit.* ‘humpback camel’), *altı inçektig iğir adan* “six-wire shaman tambourine”; Alt. *adan* “shaman tambourine”; Kaz. *atan* “1. castrated camel over four years old; 2. *meth.* huge, bulky”; Bash. *atan* “1. male camel held for breeding purpose, 2. first offspring of camel”.

Keywords: Atan, etymology, old Turkic, old Uyghur, Karakhanid Turkic

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas, Türkiye

ORCID: Ö.C. 0000-0003-4981-6900

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Özlem Ayazlı,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas, Türkiye
E-mail: civelek.o@gmail.com

Başvuru/Submitted: 04.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested: 26.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received: 18.06.2020

Kabul/Accepted: 18.06.2020

Atıf/Citation:

Ayazlı, O. (2020). Atan sözcüğünün etimolojisi üzerine. *TUDED* 60(2), 477-489.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0032>

EXTENDED ABSTRACT

The lifestyle and geographical conditions of a society have been an important factor in determining the lexicon of that society. In other words, the lexicon of a society occurs according to their lifestyle and geographical conditions. For example, in order to understand the place of the camel among the Old Turkic people, it will be sufficient to examine only the lexicon of Dîvânü Lügâti't-Türk. It can be seen that many words related to camels are used in Dîvânü Lügâti't-Türk. For example, *iñen*, *titir* “female camel” (Hauenschild, 2003: 94, 214); *botok/boto*, *torum* “camel-colt” (Hauenschild, 2003: 64, 223); *bugra* “a camel stallion” (Hauenschild, 2003: 73, Tokyürek, 2013: 255); *atan* “castrated camel” (Hauenschild, 2003: 39) and *tewe(y)* (its allophone: *tewi*, *deve*, *devey*) “camel” (Hauenschild, 2003: 206; Tokyürek, 2013: 257). This study focuses on the word “atan”, which is one of these camels. The word *atan* has occurred several times in the historical Turkic languages (Old Turkic, Middle Turkic) as *atan* / *atgan* “castrated camel” and several etymologies have been made on word up to the present. The aim of this study is to give the etymologies of the word *atan* and to suggest a new etymology of it. For this purpose, the study is grouped under six headings.

The introduction, which is the first part, briefly emphasises the method. In the second part, information on the word “atan” seen in historical Turkic languages is provided. The word “atan” is first seen in Dîvânü Lügâti't-Türk, written in the 11th century, which is one of the most important works of the Karakhanid Turkic period. *Atan* “gelded camel” (*al-xaşi min al-ibil*) proverb: *atan yūki aş bolsa açka az körnür* “Even a gelded camel’s load of food seems a small amount to hungry man” -because of his overwhelming hunger (Dankoff & Kelly, 1982: 114), see also Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 35, Kaçalın, 2019: 83-84. The words derived from the “atan” seen in Dîvânü Lügâti't-Türk are as follows: *atanlıg*: *atanlıg är* “A man with a gelded camel (*ba'ir xaşi*).” (Dankoff & Kelly, 1982: 166), *atanlan-*: *är atanlandı* “The man obtained a gelded camel (*ba'ir xaşi*).” (Dankoff & Kelly, 1982: 242). The “atan” word also occurs in Old Uyghur civil documents which is related to the treatment of and contracts between people in daily life. It has been considered by many researchers that these documents were written in the period of the Yuan Dynasty between the 13th and 14th centuries. In these documents, it is seen that the word passes only the meaning of “camel”. In the third part, the forms of the word “atan” seen in modern Turkic languages are given. For example, NewUyg. *atan* “castrated camel” NewUygTDic 20, *piçivatqanne atan däjitimiz* “it is called as castrated camel” Tenişev, 1990: 16, Uz. *atan* “castrated camel” UzRD 36, Tuv. *adan* “castrated camel” RusTDic 60b, Hak. *adan* “1. working camel; 2. meth. tambourine; *igir adan* ‘shaman tambourine’ (*lit.* ‘humpback camel’); *altı imcektiğ igir adan* ‘six-wire shaman tambourine’” HakRusIstS 18a, *adan* “1. camel, 2. meth. tambourine” HakTDic 27a, see *atan* “working camel”; *çimkeen irgek tibenî atan ticenner* “castrated male camel is called as ‘atan’” HakRusIstS 29a, Alt. *adan* “shaman tambourine”; *egri adan* “tambourine used during the shaman ceremony” Verbitskiy, 1884: 6b, Yak. cf. *attamut* “castrated” RusYakS 687 (< **at+lan-mış*) (< Yak. *attaa*- I “to castrate, to geld” YakRS 52a). KKlp. *atan*: *atan tüye* “castrated camel” KKlpRS 59a, Kaz. *atan* “1. castrated camel over four years old; 2. meth. huge, bulky” KazTS 54b, *atan ögiz* “castrated

cattle when it is five year old”, *atan tüyedey* “huge, bulky” KazTİLS 53a, *atanşa* “re-castrated young camel” KazTİLS 53a, *atan ögiz müyizinen de soqa süyrey aladı* “castrated cattle drags the plow with its horn”, Nog. *atan: atan tüye* “castrated camel” NogRS 52b, Kirg. *atan I* “castrated camel” KirgTDic 58a; *atanday* “like castrated camel” KırTBüyD 227b, Tat. *atan* “castrated camel”: *altmış kön atan bulgançı altı kön bura (ügez döya) bul* “be a male camel six days till you are like castrated camel sixty days” TatTelDic 82a, Bash. *atan* “1. male camel held for breeding purpose, 2. first offspring of camel” BashTDic 45a, KirTat. *atan* “castrated camel” KirTatTDic 50b. In the fourth part, the etymologies related to the word “atan” are given. In the fifth part, a new etymology is suggested for the “atan”. This etymology is as follows: Yak. *at* “castrated” > *atta-* (<*at+laa-) “castrate”, < CT (Common Turkic) *at+a-n. The sixth part of the study concludes with the conclusion part where the data obtained is listed.

GİRİŞ

Bir toplumun yaşam biçimi ve etkisi altında kaldığı coğrafi koşullar o toplumun söz varlığının belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Diğer bir deyişle bir toplumun söz varlığı bu doğrultuda şekillenmiştir. Örneğin, bu sözcüklerden biri olan *devenin* Eski Türk toplumundaki yerini anlayabilmek için yalnızca *Dîvânü Lügâti t-Türk*'ün söz varlığına bakmak bile yeterli olacaktır. Eserde deve ile ilgili pek çok sözcüğün kullanıldığı görülmektedir. Söz gelimi; *işen*, *titir* “dişi deve” (Hauenschild, 2003: 94, 214), *botok/boto*, *torum* “deve yavrusu” (Hauenschild, 2003: 64, 223), *bugra* “erkek deve” (Hauenschild, 2003: 73, Tokyürek, 2013: 255), *atan* “iğdiş edilmiş deve” (Hauenschild, 2003: 39) ve *tewe(y)* (allafonları: *tewi*, *deve*, *devey*) “deve” (Hauenschild, 2003: 206; Tokyürek, 2013: 257). Bunun yanısıra Türkoloji alanında doğrudan deve ile ilgili yazılmış bazı makaleler de söz konusudur. Örneğin; Torun'un (2012: 787-794) “Dîvânü Lügâti t-Türk'ten Türkiye Türkçesi Ağzlarına Deve İle İlgili Söz Varlığı Üzerine” adlı çalışmasında bu sözcük ile ilgili söz varlığını isimler, fiiller, atasözleri ve ikilemeler/yansımalar olmak üzere dört başlık altında topladığı ve DLT'de geçen bu sözcüklerin anlamlarını da aktardığı görülmektedir. Ayrıca *devenin* göçebe bir yaşam biçimine sahip Türk dünyası halklarında vazgeçilmez bir binek hayvanı olmasını “Kazak Türklerinde Deve Algısı” başlığı altında inceleyen çalışma için bk. Azap, 2016: 67-78.

Bu çalışmada ise deve için kullanılan sözcüklerden biri olan *atan* sözcüğü üzerinde durulmaktadır. Çalışma, altı başlık altında toplanmaktadır. Giriş ile başlayan ilk bölümü, *atan* sözcüğünün tarihî dönemlerdeki biçim ve anlamının verildiği ikinci bölüm olan “Tarihî Türk Dillerinde Atan Sözcüğü” bölümü takip etmektedir. Üçüncü bölümde, *atan* sözcüğünün çağdaş Türk dillerindeki anlam ve biçimlerine yer verilmekte, dördüncü bölümde *atan* sözcüğü üzerine daha önce yapılmış etimolojiler üzerinde durulmakta, beşinci bölümde ise yeni bir etimoloji önerilmektedir. Altıncı ve son bölümde ise elde edilen veriler, sonuç başlığı altında değerlendirilmektedir.

TARİHİ TÜRK DİLLERİNDE ATAN SÖZCÜĞÜ

Sözcük ilk olarak, Karahanlı Türkçesi döneminin ve aynı zamanda Türk dilinin ve tarihinin en önemli eserlerinden biri olan 11. yüzyılda yazılmış *Dîvânü Lügâti t-Türk*'te geçmektedir:

atan “iğdiş edilmiş deve” اَتَنْ (*al-xasi min al-ibil*)¹ DLT I: 75. Şu atasözünde geçer. *atan yüki aş bolsa açka az körnür* “İğdiş edilmiş devenin yükü yemek (de) olsa aç kimse için az görünür.”² (Ayrıca bk. Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 35, Kaçalın, 2019: 83-84.)

DLT'de geçen *atan* kökünden türemiş sözcükler ise şöyledir:

atanlan- “iğdiş deve sahibi olmak”: *er atanlandı* “adam iğdiş deve sahibi oldu”³ (Kaçalın, 2019: 84).

1 Arapça biçim için bk. Dankoff & Kelly, 1982: 114.

2 Çeviri sadeleştirilmiştir. Orijinal çeviri “İğdiş edilmiş deve yükü yemek olsa aç kimseye çok acıktığı için az görünür” şeklindedir.

3 *er atanlandı* cümlesi Atalay tarafından “adam dişi deve sahibi oldu” (DLT I: 295) olarak çevrilmiştir.

atanlıg “iğdiş edilmiş devesi olan”: *atanlıg er* “İğdiş edilmiş devesi olan kimse” (DLT I: 148)

Atan sözcüğünün görüldüğü diğer bir tarihî Türk lehçesi ise Eski Uygur Türkçesidir. Sözcük, birçok araştırmacı tarafından aşağı yukarı 13. ve 14. yüzyıllar arasındaki Yuan hanedanlığı döneminde yazılmış olduğu düşünülen, Eski Uygurların günlük hayattaki insanlar arasındaki her tür muamale ve anlaşma ile ilgili hukuk belgelerinde görülmektedir. Eski Uygur Türkçesine ait bu hukuk belgelerinde sözcüğün yalnızca “deve” anlamı ile geçtiği görülmektedir.

EUYg. ”d'n / atan “deve”

..Ögödäy süüsüñä iki yürüñ atan ötünüp ambı balık darugalarıña ädärkä yaraşu at berip çintso ayagka tägimligkä birkä iki berip ağır kınka tägir biz / Ögödäy majestelerine iki beyaz deve arz edip Ambı şehri valilerine eyere yaraşır at verip saygıdeğer Çintso’ya bir (oğul) için iki (oğul) vermek (suretiyle) ağır cezaya çarptırırız (SUK⁴, Ad01: 13-16).

Sözcük, Eski Türkçe dönemi dışında Orta Türkçe dönemi içerisinde de varlığını sürdürmektedir: Har. *atan* “enenmiş deve” (İML 13a), *atgan* “yük devesi” (İML 13a), Kıp. *atan*⁵ “iğdiş edilmiş deve” (KıpTS 15b, Kİ 7), EOğ. *atan* “dişi deve” (Turan, 2011: 117a). Böylece, *atan* sözcüğünün tarihî Türk lehçelerinde *atgan* biçimi de tespit edilmiştir.

ÇAĞDAŞ TÜRK DİLLERİNDE ATAN SÖZCÜĞÜ

Bu bölümde, *atan* sözcüğünün çağdaş Türk dillerindeki anlam ve biçimlerine yer verilmektedir. Sözcüğün varlığını sürdürdüğü Türk dilleri şu şekildedir:

YUyg. *atan* “iğdiş edilmiş deve” YUTS 20, *piçivatqanne atan däyitmiz* “iğdiş edilmiş deve deriz” (Tenişev, 1990: 16)

Öz. *atan* “iğdiş edilmiş deve” ÖRL 36.

Tuv.⁶ *adan* “iğdiş edilmiş deve”⁷ RusTS 60b.

Hak. *adan* “1. yük devesi; 2. *mec.* tef; *iğir adan* ‘Şaman tefi’ (*harf.* ‘kambur deve’); *altı imcektig iğir adan* ‘altı telli şaman tefi’” HakRusIstS 18a, *adan* “1. deve, 2. *mec.* tef” HakTS 27a, bk. *atan* “yük devesi”; *çimkeen ırgek tibenñ atan ticenner* “İğdiş edilmiş erkek deve ‘atan’ olarak adlandırılır” HakRusIstS 29a.

4 SUK’ta *atan* sözcüğü “Kamel / deve” anlamı ile verilmiştir (SUK: 241). Röhrborn (2017: 32), sözcüğe “iğdiş edilmiş deve” anlamını vermektedir.

5 Clauson (1972: 60a), Kİ’de sözcüğün yanlış seslendirme sonucunda *atın* olarak görüldüğünü ifade eder. Bu yüzden sözcük, bu çalışmada *atan* olarak okunmuştur.

6 Tuv. *agta* “iğdiş edilmiş at” TuW 72a, *aktalaan* “iğdiş” RusTuS 665a. Alt. *aktap turar(i)*, *arulap turar(i)* “iğdiş etme” RusAltS 821b.

7 Rusça Tuvaca sözlükte *tebe* “deve” maddesi altında sözcük tespit edilmiştir: *buura* “(erkek) deve”, *adan* (iğdiş edilmiş) deve, *enğın* “(dişi) deve” RusTS 60b.

Alt. *adan* “Şaman tefi”⁸; *egri adan* “Şaman töreni sırasında kullanılan tef” (Verbitskiy, 1884: 6b).

Yak. krş. *attammıt* “iğdiş” RusYakS 687 (< **at+lan-mış*) (< Yak. *attaa*- I “ iğdiş etmek, burmak, hadım etmek, enemek” YakRS 52a)

KKlp. *atan*: *atan tüye* “iğdiş edilmiş deve” KKlpRS 59a.

Kaz. *atan* “1. dört yaşından büyük kısırlaştırılmış deve; 2. *meç*. büyük, iri yarı” KazTS 54b, *atan ögiz* “beş yaşında kısırlaştırılmış büyükbaş”, *atan tüyede* “iri yarı”, *atan tüyede kalap aldı* “iğdiş deve gibi istedi, arzuladı” KazTİS 53a, *atansa* “yeniden kısırlaştırılmış körpe deve” KazTİS 53a; *aqımak jigıt atanın tildep atın maqtaydı, atasın tildep qatının maqtaydı* “ahmak delikanlı devesine dil uzatıp atını övüyor; atasına dil uzatıp eşini övüyor”; *atan ögiz müyizinen de soqa süyrey aladı* “kısırlaştırılmış büyükbaş, boynuzu ile sabanı sürüklüyordu” (Gürsu, 2017: 1008b)

Nog. *atan*: *atan tüye* “iğdiş edilmiş deve” NogRS 52b.

Kırg. *atan*¹⁰ I “enenmiş deve” KırgTS 58a; *atanday* “enenmiş deve gibi” KırtBüyD 227b, *atandık* “atan deve kaldırabilen bir yük” KırtBüyD 227b.

Tat. *atan* “iğdiş edilmiş deve”: *altmış kön atan bulgançı altı kön bura (ügez döya) bul* “altmış gün iğdiş edilmiş deve oluncaya kadar altı gün erkek deve ol” TatTelAS 82a.

Bşk. *atan* “1. damızlık için tutulan erkek deve, 2. devenin ilk yavrusu” BşkTS 45a.

Kırtat. *atan* “burulmuş deve” KırtatTS 50b.

Sözcüğün, çağdaş Türk dil gruplarından Doğu Türkçesi, Güney Sibirya Türk dilleri, bazı Kıpçak dillerinde ve bir türevi ile Kuzey Sibirya Türk dilinde varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir.

ATAN SÖZCÜĞÜ İLE İLGİLİ ETİMOLOJİLER

Etimolojik sözlüklerde *atan* sözcüğü ile ilgili verilen bilgiler şöyledir:

Clauson (ED 60a), *atan* “iğdiş edilmiş deve” sözcüğünün *atan/atan* biçimi ile Moğolcaya geçtiğini (Kow. 60, *Haltod* 13) ve çoğu çağdaş dil gruplarında¹¹ varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir.

DTS’de de *atan* “ay.” sözcüğüne yer verilmektedir: DLT’te geçen *atan yüki aş bolsa açka az körnür* cümlesinin dışında bir de Uygurca metinde geçen şu cümleye yer verilmektedir:

- 8 Şaman tefi, deve derisinden yapılmış olmalı ve *adan* sözcüğü de zamanla “Şaman tefi” mecazi anlamını kazanmış olmalıdır.
- 9 *atan+şa* sözcüğündeki *addan* ad yapan *+şa* eki Kazakçada küçültme ifade etmektedir. Tamir (2012: 441), bu ekin Farsça *-çe* küçültme ekinin değişmiş biçimi olduğunu ifade eder.
- 10 *atan* sözcüğünün geçtiği Kırgızca Manas destanından bir bölüm: *Kırgız cılkı aydadı, karbağan kara atan, arbağan ak atan, azık çoro arttı deyt* “Kırgız, at sürülerini sürdü, kocamamış develere, yorulmamış develere yiğitler erzak yükledi” (Naskali, 1995: 79).
- 11 Clauson, sözcüğün “çoğu çağdaş dil gruplarında varlığını sürdürdüğü” bilgisini aktarmakta ancak bu çağdaş dil gruplarını açıklamamaktadır.

atan buka “öküz, sığır” (?): *bir at bir eşgäk iki tonlug böz bilä atan buka*¹² “bir at, bir eşek, iki elbise ve öküz alıp” (DTS 66).

Röhrborn’un (1988: 257b) etimolojik sözlüğünde ise Malov’un “S. F. Oldenburg’un Seyahatinin Uygurca El Yazması Belgeleri” (UjgRuk 141) adlı makalesinde geçen *atan* sözcüğüne yer verilmekte ve *atan* † sözcüğünün *äsän* (?) sözcüğü yerine bir okuyuş hatası olabileceği savunulmaktadır.¹³ Röhrborn, sözlüğünün 1988 yılındaki bu baskısında hukuk belgelerinde geçen *atan* sözcüğüne yer vermemektedir. Ancak 2017 yılında yayımladığı *Uigurisches Wörterbuch – Pronomina* adlı yalnızca isimlerden oluşan sözlüğünde *atan* sözcüğü için Matsui (MatsuiTax Text: 49: 14) tarafından önerilen *at* okuyuşunun mümkün olmadığını savunmakta ve sözcüğün Eski Uygurca metinlerde tespit edilen iki anlamını şu şekilde aktarmaktadır: 1. iğdiş edilmiş deve, 2. bir vergi belgesinde geçen kişi adının (?) bir bölümü” (Röhrborn, 2017: 32). Röhrborn’un 1988 yılında yayımladığı UWb’den farklı olarak 2017 yılındaki sözlüğünde *atan* † sözcüğünün *äsän* (?) sözcüğü yerine bir okuyuş hatası olduğu görüşünü değiştirdiği görülmektedir.

Räsänen (1969: 31b) ise sözcüğün Orta Türkçe *atan* “verschnittenes Kamel” biçiminde olduğunu Çağ. Tar. Sar. Kaz., AH *atın*, Soy. *adan* şeklinde görüldüğünü ve soru işareti ile sözcüğün Moğolcada *atan* (> ? Moğ. KWb 18. *atan* “ay.”) biçiminde varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir.

Sevortyan (1974: 202-203) etimolojik sözlüğünde, sözcüğün kökenine ilişkin şu açıklamayı yapmaktadır: *atan* sözcüğünün, *at- “iğdiş etmek” (*at* “iğdiş edilmiş at”) kökünden fiilden isim yapan *-an*, *-gan*, *-agan* eklerinden türemiş olabileceğini savunmakta ve Nemeth’in de sözcüğü *at* kökü ile ilgili gördüğüne değinmektedir (Sevortyan, 1974: 202-203).

Altay dillerinin etimolojik sözlüğünü hazırlayan Starostin, Dybo, ve Mudrak’a göre Türkçe *atan* “iğdiş edilmiş deve” sözcüğü, *akt’V “iğdiş edilmiş hayvan” (Moğ. *akta, Tü. *atan) kökü ile ilgilidir. Tü. > Moğ. *atan* “iğdiş deve” krş. Yak. *at* “iğdiş edilmiş” (*attā*- ‘iğdiş etmek’) sözcüğü ile eş sesli olan *at* “at”, muhtemelen ikincil bir birleşme neticesinde oluşmuştur (iki kök açık bir şekilde ayrı tutulmalıdır) (EDAL 280).

Doerfer, 1992 yılında yayımladığı çalışmasında sözcüğün Moğolcadan¹⁴ ödünçleme olduğunu ve özellikle *temeen* “deve” ve *buura* “damızlık deve” sözcükleri ile birlikte kullanıldığını ifade etmektedir: *atan temeen* ~ *atan buura* “iğdiş edilmiş deve”. Şçerbak (1961: 104) ise *at* ile *atan* arasında bir bağ kurulabileceğini ve *ogul+an* (< *ogul* “oğul”) sözcüğünde olduğu gibi *at+an* sözcüğündeki *+an*¹⁵ ekinin de daha erken dönemlerde kullanılmış çoğul bir biçim olabileceğini savunmaktadır.

12 UjgRuk (Malov, Sergey E. “Uygurskie rukopisnye dokumenty ekspedizii S. F. Ol’denburga”, *Zapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk SSSR* 1, 1932: 129-149”) adlı metinde geçmektedir.

13 Röhrborn, *atan* maddesinde örnek cümleye yer vermemektedir: *atan* † in UjgRuk 141 u. 13. *lies besser* → *äsän* (?) (UWb 257b). *äsän* “iyi, sağlıklı, sağlam, sağ; iyi olma, sağlık, sıhhat, sağlamlık” sözcüğü için ayrıca bk. UWb II (Nomina) 292-293.

14 *Atan* sözcüğü, Sertkaya tarafından Moğolca sözcükler içerisinde zikredilmemiştir. *Divânü Lügâti’l-Türk*’te yer alan Moğolca sözcükler için bk. Sertkaya, 2009: 9-38.

15 Eski Türkçede *+an* çoğul ekini almış sözcüklerde, sözcüğün temel anlamında herhangi bir değişikliğin olmadığı ekin, yalnızca sözcüğe çokluk ifadesi kattığı görülmektedir (ET *er+en* “adamlar” < *er*, *oglanım* < *ogul* / *ogil* “oğullarım” Tekin, 2000: 103). Günümüz Türkçesinde bu çokluk anlamı kaybolmuştur.

Atan sözcüğü ile ilgili diğer bir etimoloji ise Hauenschild tarafından yapılmıştır. Hauenschild (2003: 39), özellikle ağır yükler taşıyan bu yük devesinin (*atan*) kızışma zamanında inatçı tavırlar sergilediğini ifade etmekte ve bu dönemde hem taşıdığı yükleri hem de deveye binen kişiyi tehlikeye atabileceği için yük devesi olarak kullanılmadığını dile getirmektedir. İbn Mühenna'da geçen *atgan* “yük devesi” (al-'ibil) (*al-humūla*) sözcüğünden hareketle sözcüğün *at+gan* biçiminde etimolojisini yapmakta ve DLT'de geçen *arpagan* “arpaya benzer başağı bulunan, evini bulunmayan bir bitki” (DLT I, 140) sözcüğüne dayanarak bu etimolojiyi önermektedir. Hauenschild tarafından yapılan **at+gan* etimolojisi, Eski Türkçede *+gAn* eki (OTWF 85) ile türediği düşünülen *tavışgan* “tavşan”, *taygan* “tazı, av köpeği”, *kösürken / kösürgen* “bir çeşit köstebek”, *sovuşkan* “solucan yüzünden olan hastalık, tenya”, *kökürçgen* “güvercin”, *sıçgan* “sıçan, fare” gibi hayvan adları düşünüldüğünde son derece makul görünmektedir. Ancak, Eski Türkçe *-gAn* ekinin Moğolca denkliliğinin *-gAnA* (OTWF 87) olması beklenirdi. krş. ET *karagan* “dağ ağaçlarından bir çeşit ağaç; bir tür ağaç veya çalı” (DLT I, 448, ED 657b *kara+kan*) = Moğ. *karagana* “kara çalı, kıraç yerlerde yetişen kara kabuklu, sert dikenli küçük kozalaklı bitki” (Lessing, 2003: 1439; Lessing, 1995: 933a); ET *kögürçgün* “güvecin” (ED 713b) = Moğ. *kegürjigene* “güvercin” (Lessing 1995: 443b). *Atan* sözcüğü yukarıda sözü edildiği gibi isimden isim yapan *+gan* ekinden türemiş olsaydı bu ekin Eski Türkçeden Moğolcaya geçerken *+gana* biçiminde olması ve dolayısıyla Moğolcada *ata(n)* “iğdiş deve” (*a.-n temeğe* “iğdiş deve”) (Lessing, 1995: 89; Lessing, 2003: 92) biçiminde görülen sözcüğün de **atgana* şeklinde olması gerekirdi.

Sözcükle ilgili diğer bir etimoloji ise H. Boeschoten'a aittir. Boeschoten (2020: 120), *atgan* “loading capacity of a camel” sözcüğünün *art-* “yüklemek” fiilinden türemiş **artgan* sözcüğüne çok benzediğini ifade eder ve *atgan* biçiminin ya *-r-* sesinin düşmesi ya da müstensih hatası sonucunda ortaya çıktığını savunur.

YENİ BİR ETİMOLOJİ ÖNERİSİ

Bu bölümde, daha önce yapılan etimolojilerden farklı olarak olası yeni bir etimoloji önerisi sunulmaktadır. Talat Tekin, 1978 yılında *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*'de yayımladığı “Ön Türkçede Ünsüz Yitimi” adlı makalesinde Moğolca *agta*¹⁶ sözcüğünü, ÖnT *-t-* = Moğ. *-gt-* denkliliği ile GT *at* sözcüğü ile birleştirmektedir. ÖnT *-t-* = Moğ. *-gt-* denkliliği için altı örnek¹⁷ vermekte ve makalesinde şunları ifade etmektedir:

Altay dilleri bilgini Poppe, Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri adlı eserinde, Ön Türkçede (Alm. Vortürkisch, İng. Pre-Turkic) meydana gelen özel bir seslik

16 Moğ. *agta* “iğdiş edilmiş, hadım edilmiş, burulmuş, enenmiş”, *agta mori* “iğdiş edilmiş beygir” Lessing, 1995: 15b, 2003: 25.

17 Tekin'in (1978: 36-38), Ön Türkçedeki *-kt-* > *-t-* değişimini tespit ettiği diğer sözcükler ise şunlardır: Moğ. *ogtal-*, *ogtol-* “kesmek, biçmek, doğramak” ~ Tü. *otur-* “saç ve elbise (kesmek)” < **otur-* < **hokt-* < *poktā-*, Moğ. *ugtu-* “karşılaşmak, gelen komşuyu karşılamak ya da kabul etmek, beklenen bir konuğu karşılamak” ~ Tü. *utru* “karşı, -e doğru” < **uturu* < *utur-u*, Moğ. *ota* “ot, yeşillik” < **ogta* < **okta* ~ Tü. *ot*, *oot* “ot, yeşillik”, Moğ. *nögçi-* “geçmek, geçip gitmek, ölmek” < **nökçi-* < **(n)ökti-* ~ Tü. *öt-* < **öt-* < **ökt-* < **öktī-*

gelişmeden söz eder. Bu seslik gelişme, söz içinde bulunan bir ünsüz takımındaki ilk ünsüzün yitimidir Daha açık olarak Ana Altayca söz içi ünsüz takımı *kt Ana Moğolcada *ğt/ gt* ünsüz takımına değişmiş, Ön Türkçede ise söz sonundaki zayıf ya da tonsuz ünsüzün de yitimi ile -t olmuştur (Tekin, 1978: 35).

Poppe, bu seslik gelişime örnek olarak şu iki örneği vermiştir: Moğ. *bagta*-¹⁸ “içine girmek, içine sığmak, içine geçmek” = ET *bat*- “batmak”, Moğ. *agta*¹⁹ = ET *at*²⁰ “at” (Poppe, 1960: 89). Tekin (1978: 35), bu seslik gelişmelerin doğruluğunun başka örneklerle kanıtlanabilirse Altay dilleri için son derece önemli olduğunu savunmakta ve bu türden söz denklikleri dizisinin Altay dillerinin soy ve akrabalığı için ayrı ve çok güçlü başka bir kanıt olacağını ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, *atan* sözcüğü Altay dillerinin soy ve akrabalığının ispatı için değil de Altay dilleri arasındaki karşılıklı etkileşimin bir göstergesi olarak incelenmekte ve Talat Tekin’in de ifade ettiği gibi Moğ. *agta / ahta*²¹ “iğdiş edilmiş, hadım edilmiş, burulmuş, enenmiş” (Lessing 15b, Haenisch, 1962: 3, Grønbech & Krueger, 1993: 61, Clark, 1976: 63) ve GT *at* “at, iğdiş edilmiş at” arasında bir ilişki olduğu görüşü benimsenmektedir. ET *atan* “iğdiş edilmiş deve” sözcüğünün de *at* ve *agta* sözcükleri ile ilgili olduğu açıktır. *Atan* sözcüğü için Yakutça *at* “iğdiş edilmiş” sözcüğünden türemiş *attaa-* (< **at+laa-*) “iğdiş etmek, enemek” gövdesinden hareketle **at+a-n* etimolojisi önerilmektedir. *Atan* sözcüğü, GT *at* “at (iğdiş edilmiş at)” kökünden isimden fiil yapan, yapma bildiren ve geçişli fiil türeten *+a-* (< **at+a-*²² “iğdiş etmek”) eki ve fiilden isim yapan *-n* eki ile türemiş olmalıdır. **ata-* gövdesinden türemiş fiilden isim yapan *-n* ekinin “iğdiş, iğdiş edilmiş” anlamı ile vasıf ismi yapma görevini üstlendiği görülmektedir. Eski Türkçede fiilden isim yapan *-n* eki, geçişli köklerden nesne

- 18 Moğ. *bagta*- “bağdaşmak, uygunlaşmak, beden veya şekle uygun olmak, bir şey için yeteri kadar yeri olmak; birbirine uygun hale gelebilmek, uzlaşmak, birleşmek, ait, olmak; bir şeyle uygun olmak, birbirini tutmak” (Lessing, 2003: 111b).
- 19 Moğolca sözcük sonundaki *a* Moğolcanın ses bilgisi gereğidir. Türkçede bir heceli olan sözcük Moğolcada iki heceli, iki heceli olan bir sözcük ise Moğolcada üç heceli olur. Ör.: ET *kök* = Moğ. *köke* “mavi, gök mavisi; yeşil” (Lessing, 2003: 765b), ET *er* = Moğ. *ere* “er, adam” (Lessing, 2003: 511a), ET *boz* = Moğ. *boro* “boz, gri, kır” (Lessing, 2003: 194b), ET *arslan* = Moğ. *arsalan* “aslan” (Lessing, 2003: 86b), ET *kaşuk* = Moğ. *halbuga* “kaşık” (Lessing, 2003: 1415b) ET *eşgek* = Moğ. *elcigen* “eşek, merkep” (Lessing, 2003: 495a). Konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Ölmez, 2007: 242-243.
- 20 Doerfer, bu etimolojilerden ikincisinin anlam bakımından kabul edilebilir olduğunu belirttiği hâlde daha sonra, Poppe’nin Türkçede *-kt- >-t* gelişmesi için pek az örnek dile getirdiğini ileri sürerek Moğ. *agta* = Tü. *at* etimolojisini şüpheli saymıştır (Tekin, 1978: 35).
- 21 Moğ. *ahta* “iğdiş edilmiş aygır, at, binek atı”, *ahta+s* çoğul biçimi, *ere ahta* “erkek ve at = ordu” (Haenisch, 1962: 3).
- 22 ET’de isimden fiil yapan *+A-* eki (*aş+a-* “yemek yemek”, *at+a-* “ismiyle çağırarak; birisini atamak; bir şeye isim vermek”, *küç+ä-* “birisine karşı güç kullanmak”, *mañ+a-* “ayak basmak”, *ot+a-* “bitkisel ilaçla tedavi etmek”, *ört+ä-* “bir şeyi yakmak”, *sıgt+a-* “ağlamak, inlemek”, *tut+a-* “küçük görmek, küçümsemek”, *tölt+ä-* “yastık döşemek” vb.) için bk. OTWF 418 ve ötesi. Ayrıca ET *ulun* (< *ul+a-n*) sözcüğü de *atan* (< **at+a-n*) sözcüğü ile aynı morfolojik yapıya sahip olmalıdır. ET *ulun* (< *ul+a-n*) sözcüğü, “okun gövdesi” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 21), “ince sopa ya da budak, filiz, sürgün” (ED 147b) anlamındadır. EUyg. *yiltızların, ulunların, butıkların, yapırğakların...* “köklerini, gövdelerini, dallarını, yapraklarını...” (ED 147b) cümlesinden yola çıkarak sözcüğün “bir şeyin gövdesi (yemiş, çiçek vb.)” anlamına sahip olduğu da söylenebilir. Erdal da *ulun* (OTWF 300 § 3.107) sözcüğünün *ula-* kökü ile ilgili olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. ET *ula-* “onarmak, bir araya getirmek, eklemek, ulamak” (ED 126b) sözcüğü de ET *ul* “temel, kaide, taban” (ED 124a) köküne kadar indirilebilir.

adları, geçişsiz köklerden ise özneler yapmaktadır ve *sa-n* “sayı” sözcüğü hariç genellikle bağlantı ünlüsü ile kullanılmaktadır: *äsin, akın, yarın* “tan” (< *yaru-*), *tütün, kelin* vb. (OTWF 300-301). Fiilden isim yapan *-n* eki örneklerde görüldüğü üzere fiilin gösterdiği hareketten doğan nesneyi ifade eden soyut ve somut isimler türetebilir. Genel Türkçede vasıf isimleri de yaptığı görülmektedir: KKlp. *calta-n* “korkak” (< *calta-* “yön değiştirmek”), *kırın* “eğri” (Uygur, 2012: 560), Dol. *bütün* “bütün” (< *büt-* “1. bitirmek, tamamlamak; 2. bitmek, sona ermek”), *härän* “dikkatli, özenli” (< *häräy-* “1. Tanımak, bilmek”; 2. Duymak, hissetmek, farkına varmak) DolW 48, Yak. *köhüün* “donmuş, uyuşuk (< *köhüy-* “uyuşmak”)), *nuluun* “yavan, tatsız” (< *nuluy-* “tatsız tuzsuz olmak”) Kirişçioğlu, 2012: 1249.

SONUÇ

Bu makalede, tarihî ve çağdaş Türk dillerinde tespit edilen *atan* sözcüğü, etimolojik olarak incelenmeye çalışılmış ve incelemenin sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Alty. *kt = Moğ. *ğt/ gt* = Ma. *tt/kd* = Tü. *-t* (Tekin, 1978: 36) gelişiminden hareketle Moğ. *agta* “iğdiş edilmiş at, iğdiş” = Tü. *at*’tır. *Atan* sözcüğünün de Genel Türkçe *at* “iğdiş edilmiş, iğdiş” sözcüğü ile ilgili olduğu aşikârdır. Moğolcada görülen *atan* biçimi de Türkçeden Moğolcaya geçmiş olmalıdır.
- *Atan* sözcüğü için **at+a-n* etimolojisi önerilmektedir.
- *Atan* sözcüğü anlamsal açıdan değerlendirilecek olursa, diğer Türk dil ve lehçelerinde daha erken dönemde ayrıldığı düşünülen Yakutçanın söz varlığındaki *at* sözcüğünün “iğdiş edilmiş” anlamı, ana Türkçe döneminde *atan* sözcüğünün de “iğdiş edilmiş, iğdiş” anlamına sahip olduğunu düşündürmektedir. *Atan* sözcüğü, daha sonra “iğdiş edilmiş, iğdiş” şeklindeki genel anlamdan “iğdiş deve” biçimindeki özel bir anlama geçişerek anlam daralmasına²³ uğramış olmalıdır.
- Tarihî Türk lehçelerinde sözcüğün “iğdiş edilmiş deve, deve, yük devesi” anlamı mevcut iken çağdaş Türk dil ve lehçeleri ile sözcüğün anlamını genişletmek mümkündür. Sözcüğün kazandığı yan ve mecazi anlamlar şu şekildedir: damızlık için tutulan erkek deve; devenin ilk yavrusu; *mec.* büyük, iri yarı; *mec.* Şaman tefi (devenin derisinden yapılmış tef).
- *Atan* sözcüğünün tarihî Türk lehçelerinde *atan* biçimi yanında *atgan*, çağdaş Türk dil ve lehçelerinde ise *atan* yanında *adan* biçimi tespit edilmiştir.

23 Bir göstergenin “gösterilen” yönü eskiye göre daralır, bir başka deyişle, sözcük eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelirse buna anlam daralması adı verilir. Örneğin, Köktürk yazıtlarında geçen oğlan sözcüğü, Eski Türkçede ve uzun yüzyıllar boyu hem kız, hem erkek çocuk için kullanılıyordu. Bugün yalnızca erkek çocuk için kullanılmaktadır. Aynı şekilde *davar* sözcüğü Eski Türkçede “mal” ve “varlık” için kullanılırken bugün Anadolu ağızlarında yalnızca koyun, keçi ve büyükbaş hayvanları anlatmaya yarar. Tanım ve örnekler için bk. Aksan, 1998: 213.

Kısaltmalar

Alt: Altayca, **Alty.:** Altayistik, **ay.:** aynı, **bk.:** bakınız, **Bşk.:** Başkurtça, **BşkTS:** bk. Özşahin, M., **DLT:** bk. Atalay, B., **Dol.:** Dolganca, **DolW.:** bk. Stachowski, M., **DTS:** bk. Nadelyayev, V. M. vd., **ED:** bk. Clauson, G., **EDAL:** bk. Starostin S. vd., **EOğ.:** Eski Oğuzca, **EUyg.:** Eski Uygurca, **GT:** Genel Türkçe, **Hak.:** Hakasça, **HakTS:** bk. Naskali, E. G. vd., **HakRusIstS:** Butanayev, V. vd., **harf.:** harfi harfine, **İML:** bk. Battal, A., **Kaz.:** Kazakça, **KazTilS:** bk. Januzakov, T., **KazTS:** bk. Koç, K., **Kıp.:** Kıpçakça, **KıpTS:** bk. Toparlı, R. vd., **Kır.:** Kırgızca, **KırTat.:** Kırım Tatarcası, **KırTatTS:** bk. Muzafarov R., Muzafarov N., **KırTBüyD:** Taşpolot, S. vd., **KırTS:** bk. Yudahin K. K., **Kİ:** Kitābü'l-İdrak Li-Lisāni'l-Etrāk, **KKİp.:** KaraKalpakça, **KKİpRS:** bk. Baskakov, N. A., **Ma.:** Mançuca, **meç.:** mecazi, **Moğ.:** Moğolca, **NogRS:** bk. Baskakov, N., **OTWF:** bk. Erdal, M., **ÖnT.:** Ön Türkçe, **Öz.:** Özbekçe, **ÖRL:** bk. Borovkov, A. K. vd., **RusAltS:** bk. Baskakov, N. A. 1964, **RusTS:** bk. Pal'mbah A. A., **RusYakS:** bk. Afanas'yev P. S., **SUK:** bk. Yamada N., **Tat.:** Tatarca, **TatTelAs:** Mahmutova, L. T., **Tuv.:** Tuvaca, **TuW:** bk. Ölmez, M. 2007b, **Tü:** Türkçe, **UWb:** bk. Röhrborn, K., **Yak.:** Yakutça, **YakRS:** bk. Sleptsov, P. A., **YUTS:** bk. Necip, E. N., **YUyg.** Yeni Uygurca.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Afanas'yev P. S., Haritonov, L. N. (1968). *Russko-yakutskiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Aksan, D. (1998). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. III. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi I* (5. bs.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azap, S. (2016). Kazak edebiyatında deve algısı (Yassı Burun ve Beyaz Deve hikâyeleri örneğinde). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4,(9), 67-78.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpasko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannix i Natsional'nix Slovarey.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannix i Natsional'nix Slovarey.
- Baskakov, N. A. (1964). *Russko-altayskiy slovar'*. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- Battal, A. (1997). *İbni-Mühennā lûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boeschoten, H. (2020). Contributions to the lexicography of early Middle Turkic. Part 1. *Turkic Languages*, 24, 110-143.

- Borovkov, A. K., Akabirov, S. F., Magrufov, Z. M., Hodjahanov A., T. (1959). *Uzbeksko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Butanayev, V. (1999). *Hakassko-russkiy istoriko-etnografičeskiy slovar'*. Abakan.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abu hayyan, kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Yayınları.
- Clark, L. V. (1976). "Two eighteenth century buryat glossaries" *Mongolian Studies. Journal of The Mongolia Society*. (Ed. Larry W. Moses, Stephen A. Halkovic, Jr.) Vol. III, 53-125.
- Dankoff, R., Kelly, J. (1982). *Mahmûd al-kâşyarî compendium of the Turkic dialects* (Dîwân Luÿât at-Turk). (Ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin). Part I: Duxbury: Harvard University.
- Doerfer, G. (1992). Mongolica im alttürkischen. (Hrsg. M. Kuhl & W. Sasse). *Bruno lewin zu ehren festschrift aus Anlaß seines 65. Geburtstages*. 3. Bochum, 39-56.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti-t-Türk giriş-metin-çeviri-notlardizin*. (3. Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word formation: A functional approach to the lexicon* I-II. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Grønbech, K., Krueger, J. R. (1993). *An introduction to classical (literary) mongolian*. (third, corrected edition) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Gürsu, U. (2017). *Kazak atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haenisch, E. (1962). *Wörterbuch zu Mangḡol un niuca tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi) Geheime Geschichte der Mongolen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- Hauenschield, I. (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmut al-Kaschgari. eine untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Januzakov, T. (1999). *Kazak tilinin sözdigi*. Almatı: Dayk-Press Baspası.
- Kaçalın, M. S. (2019). *Dîvânı Lugâti-t-Türk. Mahmûd el-Kâşgarî*. (Yay. Haz. Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- Kirişçiöglü, M. F. (2012). Saha Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri*. (Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 1229-1284.
- Lessing, F. D. (1995). *Mongolian-English dictionary*. (3 bs.) Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mahmutova, L. T., Möhemmediev M. G., Sabirov, K. S. (1977). *Tatar telenen anlatmalı süzlege*. Cilt: 1, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Muzafarov, R., Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça sözlük*. (Çev. Nariman Seyityahya (Seytyagyayev). (Yay. Haz. Şerife Özer). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R., Şçerbak A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Naskali, E. G. (1995). *Wilhelm Radloff Manas destanı. Kırgız Türkçesi metin-Türkiye Türkçesi çeviri*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Ölmez, M. (2007a). On Mongolian *asara-* 'to nourish' and Turkish *aşa-* 'to eat' From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages. Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, (Editör Kurtuluş Öztopçu), *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 17, 237-246.
- Ölmez, M. (2007b). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen. Tuvacanın sözvarlığı eski Türkçe ve Moğolca denkleleriyle*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Pal'mbah, A. A. (1953). *Russko-tuvinskiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannix i Natsional'nix Slovarey.
- Poppe, N., (1960). *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen I. Vergleichende Lautlehre*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Röhrborn, K. (1988). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferung 4 asankelıg –ayat-, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. II. Nomina-Pronomina-Partikeln Band 2: aş-üzük*. Neubearbeitung, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dıvânü Lügâti't -Türk'te geçen her kelime Türkçe kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmut'un Dıvânü Lügâti't -Türk'ünde yabancı dillerden kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 5, 9-38.
- Sevortyan, E.V (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye*. Moskva: Nauka
- Stachowski, M. (1997). *Dolganische Wortbildung*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Starostin, S., Dybo, A., Mudrak, O. (2003). *Etymological dictionary of the Altaic languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Şçerbak, A. M. (1961). Nazvaniya domaşnix dikix zivotnyx v tyurkskix yazıkax. (Hrsg. Ubryatova E. I.), *Istoričeskoje razvitie leksiki tyurkskix yazıkov*. Moskva, 82-172.
- Tamir, F. (2012). Kazak Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri*. (Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 429-480.
- Taşpolot, S., Şarşembayev, B. (2011). *Manas Destanı: Kırgızca-Türkçe büyük dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1978). Ön Türkçede ünsüz yitimi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977, 35-51.
- Tenişev, E. R. (1990). *Uyguriskiy dialektniy slovar'*. Moskva: Nauka.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada hayvan adları ve bunların kullanım alanları. *TÜBAR XXXIII*, 221-281.
- Torun, Y. (2011). Divanu Lügati't-Türkten Türkiye Türkçesi Ağzlarına deve ile ilgili söz varlığı üzerine. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, 787-794.
- Turan, F. (2001). *Eski Oğuzca Sözlük. Bahşayış Lügati*. İstanbul: BAY
- Uygur, C. V. (2012). Karakalpak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 543-622.
- Yamada, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte*. (Yay. Haz. Juten Oda, Hiroshi Umemura, Peter Zieme, Takao Moriyasu). Cilt 2, Osaka: Osaka Üniversitesi Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü*. Cilt I (A-J). (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

